

Cultuurhistorische Verkenning

Havenbuurt

Gemeente Zaanstad, juli 2010
Afdeling Monumenten, Archeologie en Toerisme
Coördinatie: Marjorie Verhoek
Onderzoek en tekst: Piet Kleij (archeologie) en Linde Egberts

Inhoudsopgave

Inleiding	5
Samenvatting	6
1. Ruimtelijke ontwikkeling (biografie)	7
1) Oud-Zaanden	
2) Buitendijkse hooi- en rietlanden	
3) De twintigste eeuw: planning en aanleg van de Havenbuurt	
2. Beschrijving van de huidige situatie in de wijk	13
1) Functies	
2) Structuren	
3) Openbare ruimte	
4) (Monumentale) bebouwing	
3. Waardering	17
1) Te verwachten archeologische waarden	
2) Cultuurhistorische waarden	
3) Stedenbouwkundige waarden	
4) Gebouwde en monumentale waarden	
5) Groenwaarden	
4. Aanbevelingen bij toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen	19
1) Archeologie	
2) Historische geografie	
3) (Monumentale) bebouwing	
4) Groen	
5. Aanbevelingen voor vervolgonderzoek	22
Bronnen	23

Inleiding

Voor u ligt de cultuurhistorische verkenning van de Havenbuurt te Zaandam. De Havenbuurt kent een aantal ruimtelijke opgaven, waarvoor in de komende jaren een passende oplossing moet worden gevonden. Ten eerste is funderingsherstel van een groot aantal woningen noodzakelijk en wordt ten dele reeds uitgevoerd. Ook stelt de beperkte woonoppervlakte van de historische arbeiderswoningen de woningbouwverenigingen voor de vraag of deze bebouwing toekomstbestendig is, of dat sloopnieuwbouw de wijk een nieuwe impuls zou moeten geven.

Deze cultuurhistorische verkenning begint met een samenvatting, waarin puntsgewijs de essentiële cultuurhistorische en ruimtelijke waarden en aanbevelingen voor toekomstig ingrijpen in de wijk aan de orde komen. Vervolgens komt de ontstaansgeschiedenis van de Havenbuurt in woord en beeld aan bod (Hoofdstuk 1). Hoofdstuk 2 bestaat uit een beschrijving van de huidige ruimtelijke situatie in de wijk en biedt de opmaat voor het waarderen van een aantal ruimtelijke en cultuurhistorische kwaliteiten in Hoofdstuk 3. De aanbevelingen in Hoofdstuk 4 kunnen vervolgens richting geven aan toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen in de Havenbuurt. Deze cultuurhistorische verkenning wordt besloten met een aantal aanbevelingen voor vervolgonderzoek en een korte literatuurlijst.

Samenvatting

Ruimtelijke ontwikkeling

Vóór de bouw van de arbeiderswijk was de plek waar nu de arbeidersbuurt lange tijd buitendijks gebied, op het voormalige schiereiland tussen het IJ en de Zaan, de 'Hem' genaamd. Daar heeft in de Middeleeuwen de nederzetting Oud-Zaanden gelegen, de voorloper van het huidige Zaandam. Door wateroverlast werd de nederzetting in de twaalfde eeuw verlaten. Wellicht is de Hem in de zestiende eeuw ook bewoond geweest. Na deze bewoningsfase was de Hem in gebruik als hooi- en rietland, totdat er eind negentiende eeuw vanaf de noordzijde door particulieren individuele huizen werden gebouwd. In de periode 1910-1935 is Langs de Havenstraat een besloten arbeiderswijk aangelegd, in opdracht van verschillende woningbouwverenigingen. In de jaren tachtig is nog een laatste rij huizen bijgebouwd.

Huidige situatie

De samenhang in de Havenbuurt, met de Havenstraat langs de Zaan als structuurbepalend element, is nog steeds geheel intact. De wijk vormt een samenhangend, geïsoleerd wooneiland, ingesloten tussen de Zaan, een volkstuincomplex en het bos van het Hembrugterrein. De arbeiderswoningen zijn allen opgetrokken uit baksteen en voorzien van een rood pannendak en vormen wat schaal en materiaalgebruik dus een sterke visuele eenheid.

Kernwaarden

De Havenbuurt kent een aantal kernwaarden die hieronder puntsgewijs worden weergegeven.

- § Voorbeeld van sociale en economische geschiedenis van Zaanstad in de twintigste eeuw.
- § Afleesbaarheid van de ontwikkelingsgeschiedenis van de wijk aan de minimaal gewijzigde straatzijde van de bebouwing.
- § Verwachte archeologische overblijfselen van de nederzetting Middeleeuwse Oud-Zaanden.
- § Besloten karakter door de interne samenhang in de wijk en de geïsoleerde ligging tussen verschillende voormalige industriegebieden en de Zaan.
- § Ensemblewaarde door eenheid in schaal, typologie en materiaalgebruik van de arbeiderswoningen.
- § Gaafheid straatbeeld en samenhang in de wijk.
- § Laanachtige karakter van de Havenstraat langs de Zaan, met aan weerszijden een bomerrij.
- § Zorgvuldige detailleringen in de woningen met beperkte middelen.
- § Verzorgdheid van particulier groen en door bewoners toegeëigende openbare ruimte.

Aanbevelingen bij toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen

- § Uitgaan van huidige schaal en samenhang van de bebouwing in de wijk om de ensemblewaarde te behouden.
- § Bouwen in typologie van de huidige bebouwing: bakstenen arbeiderswoning met rood pannendak.
- § Behouden uitstraling van de woningen aan de straatzijde.
- § Gebruiken speelse detaillering in huidige architectuur als inspiratiebron.
- § Verbeteren zichtrelatie en beleefbaarheid van de Zaan in de wijk.
- § Verbeteren van de uitstraling van de entree van de wijk (Havenstraat)
- § Verbeteren toegankelijkheid van bos bij Hembrugterrein.
- § Verbeteren onderhoud van bestaand openbaar groen
- § Koesteren particulier onderhouden tuinen en groengebieden.

1. Ruimtelijke ontwikkeling (biografie)

1) Oud-Zaanden

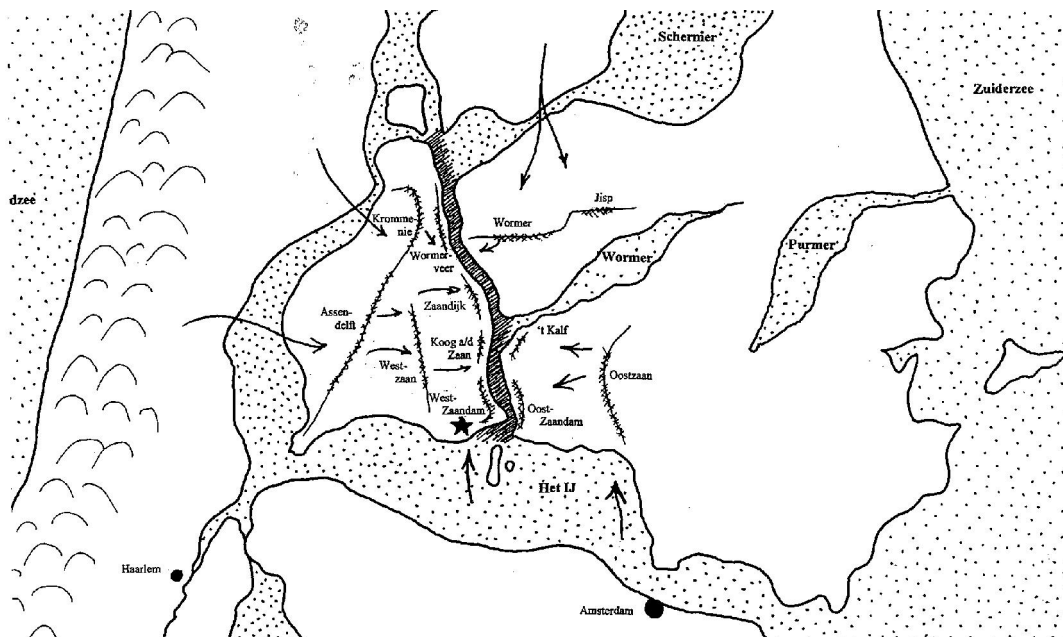
Het gebied waar nu de Havenbuurt is gelegen was in de Middeleeuwen een 'hem;' een stuk buitendijks aan water gelegen land. Ten zuiden van de Havenbuurt lag de de bekendste hem, als een schiereiland tussen de Zaan en het IJ. Het schiereiland was grillig van vorm, wat doet vermoeden dat er land is weggeslagen door getijdenwerking en stormen.¹

In 1640 schreef de Zaanse geschiedschrijver Hendrik Soetenboom dat in de Middeleeuwen op de Hem (nu een onderdeel van het Hembrugterrein) de nederzetting Oud-Zaanden lag - ook wel Oud-Zaanden of Oud-Saenden geschreven. De Hem was in de Middeleeuwen een schiereiland dat ver in het IJ uitstak op de plaats waar de Voorzaan in het IJ uitmondde. In het verlengde van de Hem lag midden in het IJ het eiland Zaenderhorn (ook wel De Horn of De Hoorn genoemd).

De nederzetting Oud-Zaanden werd volgens Soeteboom in 1150 aangevallen door de Drechter-Friezen, afkomstig uit het huidige West-Friesland. Kort daarna werd de nederzetting vanwege wateroverlast verlaten. De bewoners vestigden zich iets stroomopwaarts langs de Zaan, op de plek waar nu het centrum van Zaandam ligt.

Op de Zaenderhorn stond tot 1514 een kapel, wat aangeeft dat de Zaenderhorn (en de Hem?) in de 15^e en 16^e eeuw bewoond moeten zijn geweest. Een kapel wordt immers in de buurt van huizen gebouwd. Eind 16^e eeuw is de kapel verdwenen. Of deze bewoning uit de 15^e en vroege 16^e eeuw een voortzetting is van de bewoning uit de periode van voor 1150 is niet duidelijk.

Professor Van Braam vermeldt in zijn boek 'Zaandam in de Middeleeuwen' dat het hele gebied van de Voorzaan tussen 1150 en 1250/1300 waarschijnlijk onbewoonbaar is geweest vanwege wateroverlast. Dit blijkt uit een laag klei die op het vroegmiddeleeuwse laagveen is afgezet. Soms heeft deze laag een dikte van 2 meter. Verder vermeldt Van Braam dat het eiland Zaenderhorn tot in de 12^e of 13^e eeuw verbonden is geweest met de Hem en dus ook een onderdeel was van het schiereiland. Ergens in de 12^e of 13^e eeuw ontstond pas een geul tussen de Hem en de Zaenderhorn en werd Zaenderhorn een eiland. Van Braam vermoedt verder dat ergens langs de Hem en op de Zaenderhorn in die tijd de 'Hof Zaanden' lag, een hof van de heren Van Zaanden. De Hof Zaanden is waarschijnlijk een (versterkte?) boerderij met mogelijk een nederzetting met kapel erbij.

¹ L.A. Ankum e.a. (red.), *Encyclopedie van de Zaanstreek* (Wormerveer en Zaanstad: Stichting Behoud Zaanse Streek eigen en Stichting Uitgever Noord-Holland, 1991), 318

1. *De kolonisatie van de Zaanstreek in de Middeleeuwen. De ster geeft de locatie aan van Oud-Zaanden.* Bron: P. Kleij, *Zaanstreek, Architectuur en Stedenbouw 1850-1940, Monumenten Inventarisatie Project* (Zwolle: Waanders, 2003), 7.

2. *Een skelet in een boomstam, een overblijfsel van het in 1155 verwoeste dorp Oud-zaanden.* Bron: P. Kleij, *Zaanstreek, Architectuur en Stedenbouw 1850-1940, Monumenten Inventarisatie Project* (Zwolle: Waanders, 2003), 7.

Gebaseerd op bovenstaande historische gegevens kan geconcludeerd worden dat vóór 1150 er bewoning geweest moet zijn langs de Voorzaan, in ieder geval te hoogte van de Hem. Mogelijk hebben er tot 1514 mensen gewoond op de Zaenderhorn.

Archeologische vondsten van Oud-Zaanden

In 1737 werden bij het graven van de Nieuwe Haven resten aangetroffen van talrijke doodsisten en botten.

Na drooglegging van het IJ (1861 – 1876) werd de Hem uitgebreid en als defensie terrein opgenomen in het terrein van de Artillerie Inrichtingen en het Ministerie van Oorlog, de voorloper van de wapenfabriek Eurometaal. Direct ten westen van het terrein kwam de spoorlijn Zaandam – Amsterdam te liggen die via de Hembrug het Noordzeekanaal overstak. In 1905 vond men, 500 meter ten zuiden van de vondsten uit 1737, bij het verleggen van de spoorlijn en het graven van een verbinding tussen de Oude Haven en een nieuw aangelegde haven in de IJ-polder op twee meter diepte uitgeholde boomstammen met skeletten en aardewerk, op de overgang van klei naar veen en rustend in het veen. Eén boomstam met skelet wordt in het Zaan Museum bewaard, samen met een potje. Het gaat om een kleine,

handgevormd bolronde pot van Pingsdorf-aardewerk (inventarisnummer 1876). Het baksel is grijsgroen, hard met een middelgrove magering (0,5 tot 2 mm). De beschildering bestaat uit golvende, veelal horizontale haaltjes en lijnen. Het dateert uit de 11^e of 12^e eeuw.

2) Buitendijkse hooi- en rietlanden

3. *De Zuiderpolder weergegeven op het kadastrale minuutplan uit 1810-1832, toenmalige Gemeente Zaandam, blad F.*

Na de zestiende- eeuwse bewoningsfase is er tot het begin van de twintigste eeuw weinig veranderd op De hem. Terwijl binnendijkse gelegen veenlanden en meren werden ingepolderd en de industrialisatie van de Zaanstreek sterk toenam, bleef het in de hemlanden rustig. Op het kadastrale minuutplan van 1811-1832 is te zien dat de hemlanden in de vroege negentiende eeuw in gebruik waren als riet- en hooiland. Ze droegen toen de naam 'Zuiderpolder'. Met de aanleg van het Noordzeekanaal rond 1865 werden ook de buitendijkse wateren rond de hem ingepolderd en was er geen sprake meer van getijdenwerking.² Niet onbelangrijk is ook de doorgraving van de hemlanden aan de overzijde van de Zaan in 1879, die het huidige Eiland deed ontstaan (vergelijk het kadastrale minuutplan met de topografische militaire kaart van 1904)

² L.A. Ankum e.a. (red.), *Encyclopedie van de Zaanstreek* (Wormerveer en Zaanstad: Stichting Behoud Zaanse Streek eigen en Stichting Uitgever Noord-Holland, 1991), 521.

7. Torneastraat, hoek Wjborgstraat omstreeks 1930. Bron: GAZ, fotonummer 22.04230.
8. Archangelstraat gezien vanaf de Basseinstraat. Bron: GAZ, fotonummer 41.02055

In 1930 werd aan de Havenstraat ook een school gebouwd: De Haven. Het bakstenen gebouw heeft een L-vormige opzet en de kern wordt gevormd door een rechthoekig bouwdeel van twee bouwlagen met een schilddak. Op deze kern sluiten van oorsprong twee vleugels aan, een derde is van recenter datum.⁵ Vanaf de Havenstraat werd het Eiland ontsloten met een pondje, hoogstwaarschijnlijk om arbeiders vanuit hun woonwijk naar hun arbeidsplaats te vervoeren.

Na de realisatie van deze woningen, een aantal winkel- en horecavoorzieningen en de school bleef de Havenbuurt tot in de jaren tachtig ongewijzigd van opzet. Groot onderhoud werd gepleegd aan de woningen, die vrijwel allemaal werden voorzien van ruimere dakkapellen en nieuwe dakgoten. In de jaren tachtig werd ten zuiden van de bestaande bebouwing een laatste nieuwe toevoeging gedaan: de woningen Helsingborgstraat werd in 1987 gerealiseerd.

⁵ J.A. van der Hoeve, Monumenten Inventarisatieproject Noord-Holland, Gemeente Zaanstad Deelgebied Zaandam a t/m O, accessienummer 0008555.

Overzicht projectmatige bouw (arbeiders)woningen in de Havenbuurt
aan de hand van aanvragen van bouwvergunningen (GAZ)

Jaartal	Straatnaam	Aantal woningen	opdrachtgever
1903	Havenstraat	2 woningen	Majoor eerst aanw. Ing. Der Genie
1910	Archangelstraat, Rigastaat, Bangkokstraat, Basseinstraat en Havenstraat	46 woningen en vier bovenwoningen	Woningvereniging Zaandams Belang
1914	Rigastaat	14 woningen	Zaandams Belang
1918	Archangelstraat, Rigastaat, Havenstraat	13 woningen	Goed Wonen
1922	Havenstraat, Narvastraat Wyborgstraat	27 woningen	Woningstichting Patrimonium
1922	Havenstraat, Torneastraat Wyborgstraat	29 woningen	Woningbouwvereniging Zaandams Volkshuisvesting
1923	Archangelstraat, Narvastraat, Wyborgstraat	33 woningen	Patrimonium
1923	Archangelstraat, Onegastraat, Sundsvastraat, Torneastraat	52 woningen	Zaandams Belang
1923	Torneastraat	27 woningen	Zaandams Volkshuisvesting
1924	Archangelstraat	7 woningen	Gemeente Zaandam
1925	Havenstraat	32 woningen	Staatsbedrijf der Artillerie Inrichtingen ('Delfts Rijtje')
1926	Baltischestraat, Finsestraat, Havenstraat, Zweedsestraat	48 arbeiderswoningen	Gemeente Zaandam
1933	Havenstraat	8 woonhuizen+ 7 schuurtjes en 1 garage	Fa Schoen en Kalf
1934	Havenstraat	6 woonhuizen+6 schuurtjes	Fa Schoen en Kalf
1934	Havenstraat	12 woonhuizen	Fa Schoen en Kalf
1934	Havenstraat	8 woonhuizen	Fa Schoen en Kalf
1987	Helsingborgstraat		Woningbouwvereniging Zaanstreek Waterland

2. Beschrijving van de huidige situatie in de wijk

1) Functies

De Havenbuurt is op dit moment een compacte wijk, waar de nadruk ligt op de woonfunctie. De school 'de Haven', waarbij een ruime speelplaats is aangelegd, en de beperkte havenactiviteiten zijn uitzonderingen.

2) Structuren

De Havenbuurt is een wigvormige wijk, gelegen tussen de Zaan, de dr. J.M. den Uylweg en het volkstuinencomplex 'Nut en Genoegen', dat net als de woonwijk de jaren twintig is aangelegd. Structuurbepalend voor de wijk zijn de Havenstraat, die het Hembrugterrein met de kern van

9. Oude Havenschool met de verplaatste speeltuinvereniging Het Havenkwartier. De Openbare Lagere School in het Havenkwartier werd 1 oktober 1930 officieel geopend. Bron: GAZ, fotonummer 22.11992.

10. Verwijzing naar de Zaanse houtbouw, waarbij de gemetselde schouw vaak in de buitengevel zichtbaar was. Zaandams Belang bouwde 52 woningen naar dit ontwerp uit 1923. Bron: GAZ.

Zaandam verbindt, en de Archangelstraat. Tussen deze twee straten lopen meerdere dwarsstraten in noord-zuid richting. In de zuidelijk helft van de buurt wordt het rastervormige stratenpatroon doorbroken en buigen de wegen zich om een kleine groenvoorziening.

De Havenstraat loopt evenwijdig aan de Zaan, die vanuit de wijk het oriëntatiepunt vormt. Achter de Havenstraat bevindt zich een compacte, geïsoleerd liggende woonwijk, die qua schaal, opzet en architectuur sterke samenhang vertoont. Aan de zuidzijde van de kleinschalige woonwijk ligt de school, een grote speelplaats en openbaar groen. De wijk wordt daar begrensd door het bos dat bij het Hembrugterrein hoorde. Aan de oostzijde wordt de wijk begrensd door een voetpad, langs de achterzijde van de woningen aan e Archangelstraat. Dit pad wordt veel gebruikt als wandelroute biedt zicht op de naastgelegen volkstuinen. Opvallend is dat vanaf dit pad, maar ook vanaf andere straten in de wijk, bijna geen doorsteekmogelijkheden zijn via stegen of wandelpaden. De Havenbuurt wordt slechts ontsloten via één weg: de Havenstraat, die aanluit op de Houthavenkade en de provinciale weg N203. De entree van de wijk heeft een rommelig karakter, waarbij de bestrating, bebouwing en groen en weinig verzorgde indruk wekken. De onduidelijke entree versterkt ten nadele de geïsoleerde ligging van de Havenbuurt binnen Zaandam.

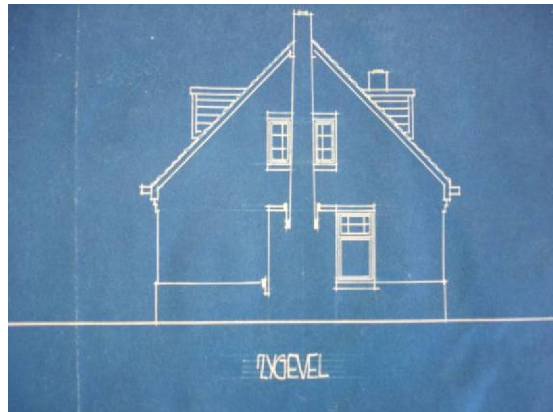

11 en 12. OBS De Haven met speelplaats en het pad tussen achertuinen van de havenstraat en hete volkstuinencomplex Nut & Genoegen. Foto: LE

13. De Havenstraat in 1910, met rechts de houtopslag in het water en een schuit van de bootdienst Amsterdam-Zaandam. Bron: GAZ, fotonummer 21.02661.

14. de Havenstraat anno 2010. Foto: LE

9. Oude Havenschool met de verplaatste speeltuinvereniging Het Havenkwartier. De Openbare Lagere School in het Havenkwartier werd 1 oktober 1930 officieel geopend. Bron: GAZ, fotonummer 22.11992.

10. Verwijzing naar de Zaanse houtbouw, waarbij de gemetselde schouw vaak in de buitengevel zichtbaar was. Zaandams Belang bouwde 52 woningen naar dit ontwerp uit 1923. Bron: GAZ.

15 en 16. Entree van de havenbuurt. Foto's: LE.

3) Openbare ruimte

Beeldbepalend voor de wijk vanaf de Zaan is de aanwezigheid van een lange rij lindes langs Havenstraat, die ook al in aan het begin van de twintigste eeuw het aanzien van de straat bepaalde. Deze bomen geven de Havenstraat een laanachtig karakter en markeren de straat als structuurbepalend element in de wijk. Ook in de buurt zelf is een aantal groenvoorzieningen te vinden, zoals kleine grasveldjes en een plantsoen aan de Torneastraat. De staat van onderhoud van het openbaar groen in de wijk is op sommige plekken achterstallig. Ook de bestrating in de wijk is op veel plaatsen van lage kwaliteit.

Een van de kwaliteiten van de Havenbuurt is het door bewoners zorgvuldig onderhouden groen. Goedverzorgde, particuliere tuinen bepalen het straatbeeld in de wijk. Verschillende delen van het openbaar groen zijn daarnaast toegeëigend door bewoners, die daarmee van een gemeentelijk plantsoen een gezamenlijke bloementuin hebben gemaakt.

17 en 18. Speelweide bij de Helsingborgstraat en gezamenlijke tuin aan de Wyborgstraat. Foto's: LE

4) (Monumentale) bebouwing

De bebouwing in de Havenbuurt stamt voor het overgrote deel uit de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw. Aan het begin van de Havenstraat is een aantal panden te vinden uit het einde van de negentiende en vroege twintigste eeuw. Vanaf daar is in zuidelijke richting de groei van de wijk en de verschillende bouwfases af te lezen. De woonwijk bestaat uit kleine eensgezins- arbeiderswoningen, opgetrokken uit baksteen en met rode pannendaken. De bakstenen rijtjeswoningen en twee-onder-één-kapwoningen hebben over het algemeen geen voortuin en zijn in een latere periode voorzien van houten dakkapellen en de dakgoten zijn vernieuwd. Veel huizen zijn aan de achterzijde inmiddels uitgebreid met een serre of aanbouw. Deze woningen ventonen wat architectuur en schaal betreft grote samenhang. Met beperkte middelen, maar grote zorgvuldigheid is in de detaillering verwijzingen gedaan naar onder meer de Zaanse houtbouw.

De woningen zijn in smalle straten dicht opeen gebouwd, waardoor een vrij gesloten straatbeeld ontstaat.

Een uitzondering in de architecturale continuïteit van de wijk vormen de woningen in de Helzingborgstraat. Wat materiaalgebruik, stijl en schaal verschillen deze woningen, ze stammen dan ook uit het einde van de jaren tachtig.

19, 20 en 21. Bebouwing en detaillering van woningen uit de jaren '20 en '30. Foto's: LE

22 en 23. De Torneastraat en Helsingborgstraat uit respectievelijk de jaren '20 en '80. Foto's: LE.

3. Waardering

1) Te verwachten archeologische waarden

Worden alle historische vermeldingen en archeologische vindplaatsen op een rij gezet dan blijkt dat de gehele westelijke Zaanoever, vanaf het eiland Zaenderhorn, via de Hem tot aan de Nieuwe Haven bij de Hogendijk in de middeleeuwen bewoond geweest moet zijn. De Havenbuurt valt binnen dit gebied. De middeleeuwse bewoning valt waarschijnlijk in twee delen uiteen. Een nederzetting, Oud-Zaanden geheten, tussen de Nieuwe Haven tot aan het Hembrugterrein die tot 1150 heeft bestaan maar waarvan de stichtingsdatum niet bekend is en een nederzetting die in de 15^e en vroege 16^e eeuw op de Zaenderhorn lag. Of deze laatste een overblijfsel is van Oud-Zaanden of een nieuwe stichting uit de 14^e of 15^e eeuw is niet duidelijk.

De huidige Havenbuurt valt binnen het middeleeuwse bewoningsgebied. Er moet dan ook niet worden uitgesloten dat tijdens de nieuwbouw of funderingsherstel resten van middeleeuwse bewoning tevoorschijn komen. Het kan hierbij gaan om een van de vroegste nederzettingen in het Zaanse veen, een voorloper van het huidige Zaandam. Om deze redenen is het gebied van hoge archeologische waarde, niet alleen vanwege de geschiedenis van Zaanstad maar ook voor de geschiedenis van Noord Holland boven het IJ, speciaal de ontginning van het Noord Hollandse veengebied. Bovendien kan in het gebied nog een nederzetting uit de 15^e en vroege 16^e eeuw aanwezig zijn.

2) Stedenbouwkundige waarden

Het gebied is van lokale stedenbouwkundige waarde omdat de groei van het gebied in de twintigste eeuw van het noorden naar het zuiden toe is af te lezen. De diversiteit aan woningen in oudste deel van het gebied en de planmatiger ontwikkelde arbeiderswoningen verderop vertellen de groeigediedenis van de wijk.

De Havenbuurt is ook van lokale waarde vanwege het besloten karakter van de wijk, als geïsoleerd eiland tussen een bos, een volkstuintencomplex en de Zaan. Deze twintigste eeuwse wijk heeft het besloten karakter van een oud Zaanse buurtje; met eenzelfde sfeer van saamhorigheid als bijvoorbeeld Haaldersbroek, of Nauerna.

De Zaan is een belangrijk oriëntatiepunt voor de wijk, maar vanuit de buurt zelf is er geen merkbare relatie tot het water. De relatie met het bos, dat eerder onderdeel uitmaakte van het Hembrugterrein zou ook kunnen worden verbeterd. Tot slot is de entree van de wijk via de havenstraat rommelig van karakter en heeft op dit moment weinig ruimtelijke kwaliteit of uitstraling.

3) Cultuurhistorische waarden

De Havenbuurt is van lokale cultuurhistorische waarde als voorbeeld van de sociale- en economische geschiedenis van Zaandam in de eerste decennia van de twintigste eeuw. Het werd toen aangelegd als een geïsoleerd wooneiland een zee van bedrijvigheid. De wijk is dus van situationele waarde vanwege de samenhang met omliggende bedrijvigheid, zoals de Bruynzeelhallen, het Eiland, het Hembrugterrein en de haven.

Deze oorspronkelijke opzet van een geïsoleerd liggende arbeiderswijk met de Havenstraat als structuurbepalend element is nog geheel intact. Er is in de wijk niet of nauwelijks gesloopt, waardoor de historisch ruimtelijke structuur in zijn geheel herkenbaar is.

4) Gebouwde en monumentale waarden

De Havenbuurt kent geen bebouwing met een monumentale status. De bebouwing in de wijk is echter wel van lokale betekenis vanwege de architecturale en monumentale kwaliteiten om verschillende redenen.

Ten eerste is er een grote overeenkomst tussen de woningen, waardoor een waardevolle visuele eenheid bestaat. Bijna alle woningen zijn in eenzelfde schaal, met over het algemeen twee woonlagen en een zadeldak, uitgevoerd in baksteen en met een rood pannendak. Binnen deze typologie bestaat er speelse variatie binnen het ensemble van de verschillende woonblokken en oudere, individueel gebouwde woningen.

Ten tweede is de detaillering van de woningen met beperkte middelen zeer zorgvuldig uitgevoerd. Er is speels en creatief omgegaan met de beschikbare middelen door onder meer in het metselwerk te verwijzen naar de traditionele Zaanse houtbouw.

Ten derde is er aan de straatzijde van de woningen in de wijk zeer weinig veranderd, het oorspronkelijke straatbeeld is zo grotendeel intact gebleven. De aanbouwen waarmee veel woningen zijn uitgebreid bevinden zich alle aan de achterzijde van de woningen.

5) Groenwaarden

Van de groene structuren in de wijk is met name de bomenrij aan weerszijden van de Havenstraat van lokaal belang. Deze markeren de laanachtige structuur van deze straat langs de Zaan. Daarnaast is de natuurlijke scheiding van de havenbuurt door middel van het bos aan de zuidzijde en het volkstuintencomplex aan de oostzijde een belangrijke kwaliteit, die de wijk zijn besloten karakter meegeeft.

Het openbaar groen in plantsoenen en langs straten is hier overal goed onderhouden. Wel is het informele, zorgvuldige gebruik van openbare ruimte door het inrichten van tuintjes door bewoners van de wijk een belangrijke esthetische waarde voor de wijk.

4. Aanbevelingen bij toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen

1) Archeologie

Uit de spaarzame gegevens die over de bodemsituatie bekend zijn, blijkt dat de vondsten niet direct aan het oppervlak liggen. De boomstamkisten zijn op twee meter diepte t.o.v. het maaiveld gevonden. Deze zijn begraven in de bodem, zodat er vanuit gegaan kan worden dat het middeleeuwse loopvlak al gauw een meter hoger ligt.

Dit betekent dat bij graafwerkzaamheden die dieper gaan de 1 meter onder het maaiveld resten van Oud-Zaanden gevonden kunnen worden. Naast grafkisten met inhoud, zoals die in 1905 zijn gevonden, kunnen ook resten van huizen (funderingen), schuren, waterputten, greppels, sloten, dijken, schuren en dergelijke worden verwacht, alsmede scherven van aardewerk en glas, metalen vondsten en voorwerpen van organisch materiaal (bot, hout, textiel, plantenresten).

Vanwege het archeologische belang staat het gebied dan ook op het archeologische deel van de gemeentelijke cultuurhistorische waardenkaart aangegeven als een gebied van *regionale waarde*.

AR 9.

Oud-Zaanden

Het rond 1155 verwoeste dorp Oud-Zaanden heeft in dit gebied gelegen. In 1737 en 1905 zijn resten van dit dorp teruggevonden. De precieze omvang van de nederzetting is niet bekend. Oud-Zaanden heeft een rol gespeeld in de kolonisatie van het Noord-Hollandse veengebied en is daarom van regionaal belang.

Volgens de Wet op de Archeologische Monumentenzorg (2007) en de gemeentelijke Archeologienota Zaanstad 2009 (2009) moeten graafwerkzaamheden in het gebied rond de monding van de Zaan worden voorafgegaan door een archeologisch vooronderzoek. De aanvrager van de omgevingsvergunning dient dit onderzoek te laten uitvoeren. Uit dit onderzoek kan worden afgeleid of in het betreffende plangebied inderdaad archeologische resten aanwezig zijn. Zijn er geen archeologisch interessante resten aanwezig of worden die door de voorgenomen werkzaamheden niet aangetast, dan zijn er vanuit archeologisch oogpunt geen verdere maatregelen nodig. Zijn er wel archeologisch interessante resten aanwezig en worden ze door de voorgenomen werkzaamheden aangetast, dan kan de aanvrager maatregelen nemen om deze resten veilig te stellen. Dit kan door aanpassen van het bouwplan zodat de archeologische resten niet worden verstoord. Kan of wil de aanvrager dit niet, dan dient hij de vindplaats te laten opgraven.

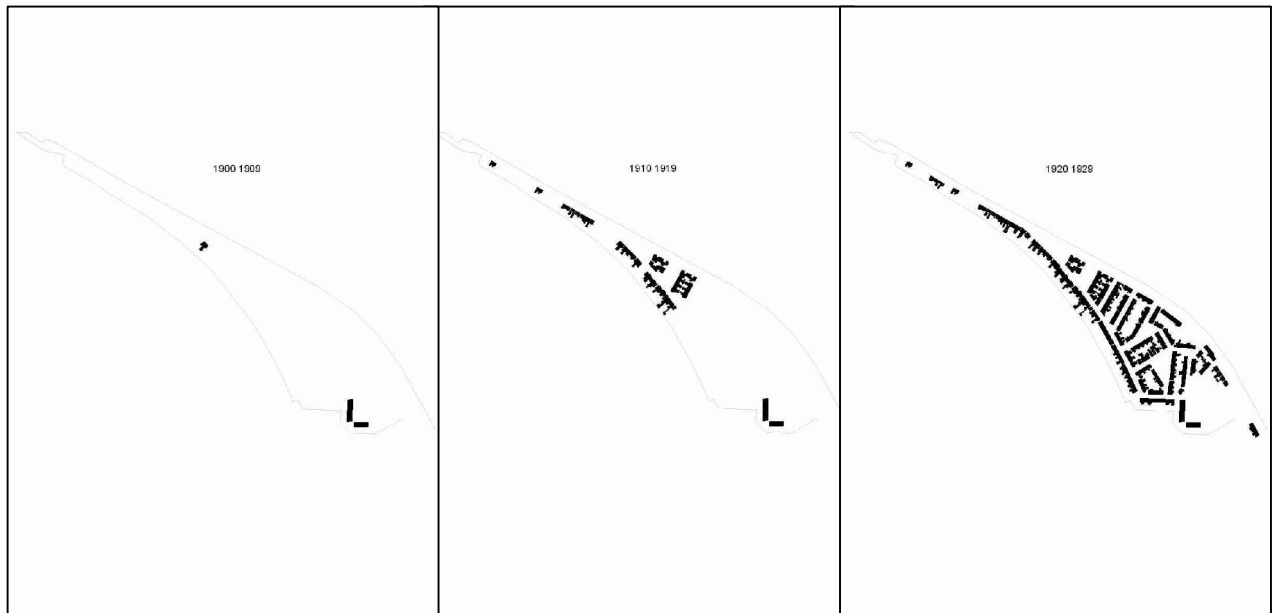
2) Stedenbouw

Gezien de grote samenhang die de bebouwing in de wijk vertoont is het aan te bevelen ingrijpen in de ruimtelijke situatie uit te gaan van de huidige stedenbouwkundige schaal en structuur en daar nieuwbouw in te passen. Het huidige ensemble van de wijk is daarmee dus richtinggevend voor nieuwe ontwikkelingen.

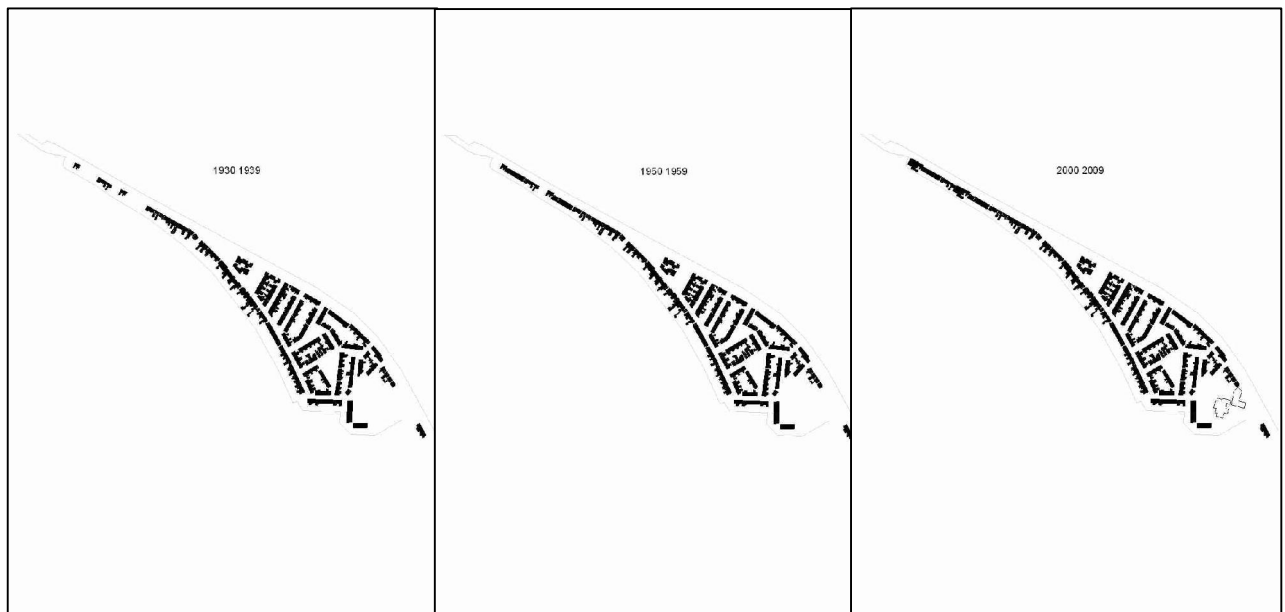
De interne samenhang en bereikbaarheid van de wijk zou kunnen worden verbeterd door het creëren van doorsteekmogelijkheden voor fietsers en voetgangers.

De entree van de wijk is op dit moment rommelig van karakter en zou bij toekomstige ontwikkelingen een betere uitstraling kunnen krijgen.

Vanuit de Havenstraat is relatie met de Zaan goed beleefbaar en een aanwijsbare kwaliteit van het gebied. De Zaan vormt het belangrijkste oriëntatiepunt voor de wijk. Toch is het water en het boulevardachtige karakter van de Havenstraat vanuit de achterliggende straten niet of nauwelijks op te merken. Het is aan te bevelen bij toekomstige ruimtelijke wijzigingen de relatie tussen de Havenbuurt en de Zaan te versterken.

23. *Bebouwing in de Havenbuurt 1906-1909.*
 24. *Bebouwing in de Havenbuurt 1910-1919.*
 25. *Bebouwing in de Havenbuurt 1920-1929.*

26. *Bebouwing in de Havenbuurt 1936-1939.*
 27. *Bebouwing in de Havenbuurt 1950-1959.*
 28. *Bebouwing in de Havenbuurt 2000-2009.*
 Bron: Nicole Verbeek.

3) (Monumentale) bebouwing

De panden in de Havenbuurt verschillen wat betreft dakconstructie en architectuur, maar de schaal, functie en materiaalgebruik: baksteen en rode pannendaken, komen de woningen sterk overeen. In geval van nieuwbouw zou de schaal en het materiaalgebruik van de woningen dan ook aan moeten sluiten op de huidige bebouwing om zo de ensemblewaarde van de wijk niet te schaden.

In het geval van het bouwen van nieuwe woningen zou ook de zorgvuldige uitvoering en detaillering van het metselwerk een belangrijk aandachtspunt kunnen zijn. De subtiele verwijzingen die met eenvoudige middelen werden gedaan zouden een inspiratiebron kunnen vormen voor het ontwerp van nieuwe woningen in de Havenbuurt.

4) Groen

Het onderhoud van het openbaar groen in de wijk laat op dit moment te wensen over. De bewoners van de Havenbuurt dragen echter wel veel zorg voor hun eigen tuinen, maar ook voor toegeëigende stukken gemeentelijk groen. In het geval van ruimtelijke en sociale veranderingen in de wijk is het ten zeerste aan te bevelen deze informele, groene kwaliteit van de wijk te borgen.

Verbeterd onderhoud van het openbaar groen in de wijk kan in de toekomst oor een grote kwaliteitsverhoging zorgen.

De relatie met het bos van het Hembrugterrein zou bij toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen kunnen worden versterkt. De beleefbaarheid en toegankelijkheid van het bos vanuit de wijk zou in de toekomst kunnen worden verbeterd.

5. Aanbeveling voor verder onderzoek

Deze cultuurhistorische verkenning is van een beperkte scope en omvang. Na het onderzoek bleef een aantal interessante vragen onbeantwoord die aanleiding geven voor vervolgonderzoek. De belangrijkste vraag die onbeantwoord bleef betreft de doelgroep voor wie de Havenbuurt is gebouwd. Bekend is dat slechts een klein deel van de woningen in opdracht van de Artillerie Inrichtingen is gebouwd en de verschillende woningbouwverenigingen de overige arbeiderswoningen realiseerden. Het zou interessant zijn te achterhalen waar de arbeiders werkten die in de Havenbuurt een woning kregen toegewezen. Deze kennis biedt inzicht in de voormalige relatie van de buurt met de aangrenzende bedrijvigheid in bijvoorbeeld de haven, de Bruynzeelhallen, het Eiland en het Hembrugterrein.

Een andere interessante vraag is waar de eerste bewoners van de wijk vandaan kwamen en hoe de bevolkingssamenstelling zich ontwikkelde in de eeuw dat de Havenbuurt bewoond is. De huidige sociale samenhang en binding van bewoners met hun directe leefomgeving valt buiten de scope van deze verkenning, maar lijkt op het eerste gezicht een van de grote waarden te zijn van de Havenbuurt. Kennis over sociale samenhang en gehechtheid aan de leefomgeving zou interessante aanknopingspunten kunnen bieden in geval van veranderingen in de woningvoorraad en dus ook in de bevolkingssamenstellingen sociale samenhang in de wijk.

Bronnen

Ankum, L.A. e.a. (red.). *Encyclopedie van de Zaanstreek*. Wormerveer/Zaanstad: Stichting Behoud Zaanse Streek-eigen en Stichting Uitgever Noord-Holland, 1991.

Braam, A. van. *Zaandam in de Middeleeuwen*, Hilversum, 1993.

Hoeve, J.A. van der. *Monumenten Inventarisatieproject Noord-Holland, Gemeente Zaanstad Deelgebied*

Zaandam a t/m O, accessienummer 0008555.

Kleij, P. *Zaanstreek, Architectuur en Stedenbouw 1850-1940, Monumenten Inventarisatie Project*. Zwolle:

Waanders, 2003.

Stolp, J.J. 'Eindelijk Beschaving' in: Woudt, K. (red.) *Grondsporen. Veertig jaar archeologisch onderzoek*

in de Zaanstreek 1960 – 2000, 2000, 48 – 75.

Archieven

GAZ: Gemeentearchief Zaanstad